

Duró Lajos

AZ ÉRTÉKORIENTÁCIÓ KUTATÁSÁNAK INTERDISZCIPLINARIS IRANYAI

Az utóbbi évtizedben a társadalomtudományi gondolkodás és kutatás érdeklődésének egyik jelentős iránya a személyiség értékorientációinak filozófiai, szociológiai, pedagógiai és pszichológiai tanulmányozására összpontosul. E problémakör előtérbe kerülése kétségtelenül összefügg azszal, hogy megnövekedett s állandóan fokozódik az emberi tényezők szerepe a társadalmi fejlődés minden területén.

Az emberi tényezők körében kiemelkedő jelentősége van a tudatosságnak. A személyiségnek a valósághoz, a szűkebb és tágabb társadalmi környezetéhez és önmagához való viszonya meglehetősen összetett, sokrétű, olykor ellentmondásos rendszerként funkcionál, amelyet az objektív társadalmi viszonyok determinálnak, s az egyén értékelő mechanizmusai értelmeznek, tudatosítanak és interiorizálnak. Következésképpen a személyiség nem csak terméke az objektív feltételeknek, hanem tevékenységében megnyilvánuló aktivitása által alakítja környezetét, személyközi kapcsolatait, szociális érintkezésének milyenségét s ebben a kölcsönös függőségi rendszerben megváltoztatja önmagát is. A személyiség ezen alkotó jellegű aktivitásának orientációs iránya, tartalma, hatékonysága, mint önmegvalósításának egyik elengedhetetlen pszichológiai előfeltétele, alapvetően függ attól, hogy mennyire képes tudatosan meghatározni viszonyát a tárgyi világhoz, emberi és társadalmi környezetének sokrétű objektívációihoz.

A személyiségnek a környezetéhez való kölcsönviszonya átélésében és alakításában meghatározó szerepet játszó tudatosságot Szpirkin úgy értelmezi, mint "...a személyiség cselekvéseinek azt az erkölcsi-pszichológiai jellemzőjét, amely önmagának, saját lehetőségeinek, szándékainak és céljainak tudatosításán és értékelésén alapul."¹ Különösen figyelmet érdemel a cselekvés erkölcsi-pszichológiai jellemzőinek, értékelő jellegének kiemelése.

A tudatosság egyik lényeges megkülönböztető vonása s egyszersmind az értékelő magatartás pszichológiai jellemzésének fontos rendezőelve az emberi tevékenység szociális vonzatának, társadalmi jelentőségének és hatásának mérlegelése, felismerése. Ezt az értékelő komponenst Rubinstein a személyiség lényegét érintő minőségi ismérvként veszi figyelembe: "Az ember...azért személyiség, mert tudatosan határozza meg környezetéhez való viszonyát...A legnagyobb mértékben akkor személyiség, amikor minimálisan semleges közönyös és egykedvű, s maximálisan 'pártos' mindenben, ami társadalmilag lényeges. Ezért olyan fontos az ember mint személyiség számára a tudat, nemcsak mint ismeret, hanem mint viszonyulás is. Tudat nélkül, a tudatos állásfoglalás képessége nélkül nincs személyiség."²

E gondolatmenet a személyiség környezetéhez való viszonyának tudatosságát a "társadalmilag lényeges" tényezők felismerésével, értékelésével s az ennek megfelelő elkötelezett cselekvéssel hozza összefüggésbe. Ezért különös hangsúllyal s indokoltan emeli ki a személyiség megítélése szempontjából a tudatnak - nemcsak mint ismeretnek, az ismeretek

összességének, hanem mint viszonyulásnak is - a jelentőségét. A viszonyulás pedig szerves része a személyiség általános jellemzésének, amelyben "...külön figyelembe kell venni 'ideológiáját', vagyis azokat az eszméket, amelyekből mint alapelvekből kiindulva értékeli az ember önmagának és másoknak különböző indítékokból fakadó cselekedeteit."³

A személyiség "ideológiája" /értékelő alapelveinek összessége/, amely orientálja az embert önmagának, környezete személyiségeinek, tárgyainak, jelenségeinek megismerésében s az ehhez kapcsolódó értékelő viszonyulásban úgy jelenik meg, mint a magatartás regulációs tényezője. A személyiség értékelő alappozícióinak kialakulása társadalmilag meghatározott, mivel az emberiség által felhalmozott értékeket a nevelés, a tanulás, a szociális tapasztalatszerzés közvetítésével /példa, modellkövetés, azonosulás útján/ sajátítja el, a más emberekkel /szülőkkel, nevelőkkel, kortárscsoporttal, közösséggel, társadalmi intézményekkel és szervezetekkel, stb./ való aktív együttműködés és kölcsönhatás eredményeként. E szocializációs folyamatban a személyiség úgy alakul, változik, fejlődik mint "...a magatartások közötti társadalmi viszonyok élő rendszere".⁴ Ebben az összefüggésben különösen jelentősnek tartjuk Jarosevszkij azon megállapítását, amely szerint: "A személyiség a társadalmi viszonyok sűrűjében keletkezik, fejlődik és alkot. Ugyanakkor nemcsak származék, hanem önálló értékekkel rendelkező rendszer is. Önállósága már abban is kifejezésre jut, hogy a különböző szerepekbe lépve nem oldódik fel, nem merül ki azokban, hanem megőrzi önmagával való azonosságát."

gát, amely a maga részéről rányomja bélyegét a szerepviselkedésre."⁵

A személyiség ilyen módon értelmezett autonómiájának egyik lényeges ismérve önálló értékrendszerében jut kifejezésre, amelynek minőségét differenciáltsága, fejlettségi szintje s a magatartást szabályozó funkciójának hatékonysága határozza meg. A társadalmi viszonyok sűrűjében cselekvő ember orientációs támpontjait azok az értékek adják, amelyek nélkül lehetetlenné válna a környezetben, a tárgyi világban s az emberi viszonylatok bonyolult szférájában való tudatos tájékozódás, az "énazonosság" megőrzése, a "szerepviselkedés" kiteljesedése és a személyiség önmegvalósítása.

Az értékek a társadalmi létformákban gyökereznek és fejlődnek s bonyolult közvetítő mechanizmusok útján fejtik ki hatásukat. Megalapozottan utal erre Hankiss következő megállapítása: "...az ember és a társadalom léte s jóléte függ ismereteinek és értékítéleteinek szintjétől, helyes vagy téves voltától... megismerő és értékelő rendszereinek korlátaiért és kudarcaiért nagy árat fizet minden ember, minden közösség."⁶ Az értékítéletek, az értékrendszerek helyessége vagy téves jellege pozitív, illetőleg negatív értelemben funkcionál az egyén, a közösség, a társadalom életében. Egyáltalán nem lehet közömbös, hogy az értékrendszer szabályozó szerepe hogyan érvényesül: összhangban van-e a társadalmi haladás mozgásirányával vagy vele ellentétes irányban működik. Ebből következően a társadalmi élet ezen alapvető, az emberi együttélést szabályozó értékei ma még keves-

sé ismert dimenzióinak feltárása elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt fontos feladat, amelynek kutatásában az emberrel foglalkozó tudományok egész sora /filozófia, etika, szociológia, közgazdaságtan, pszichológia, pedagógia/ érdekelt. Ebben az interdiszciplináris megközelítésben természetesen mindegyik tudományág a maga sajátos szempontjait érvényesíti. A megközelítési irányok érintkezési és metszéspontjaiban létrejönnek azok a "központok", amelyekhez kapcsolódóan kialakulnak az alapvető kategóriák értelmezésének tartalmi jegyei, s ennek megfelelően a kutatási stratégiák körvonalai.

Témánk összefüggésében Ananyev megalapozottan hangsúlyozza azt, hogy a személyiség szociális funkcióinak, szerepeinek speciális jellemzése mellett van egy közös centrum, amelyhez a szociológusok, pszichológusok és más tudományterületek művelőinek kutatásai kapcsolódnak. Véleménye szerint: "Ez a közös centrum a személyiség és a csoportok értékorientációit, a tevékenység céljainak együttesét, az emberek viselkedésének irányultságát vagy motivációját jelenti."⁷ A kutatások e közös csomópontját a pszichológia számára konkrét módon értelmezi: "A személyiség lelki fejlődésének ez a centruma úgy jelenik meg a pszichológia számára, mint egészes teljesség vagy rendszer, a személyiség tudatos viszonyulása a társadalomhoz, a csoporthoz, a munkához és önmagához /Mjasiscsev/, a gondolat és a jelentőség egybefonódása /Leontyev/, a beállítódás dinamikája /Uznadze/, az alakuló személyiség viselkedésének erkölcsi pozíciója és motivációja /Bozsovics/"⁸

Az értékorientáció jelenségekörének tartalma és funkciója mind a különböző tudományok érintkezésének centrumában, mind pedig speciálisan a pszichológiában az egymással összefüggő, kölcsönhatásban lévő összetevők rendszereként jelenik meg. Az egyes tudományágak tárgyak jellegéből adódóan az értékorientációt specifikus nézőpontból vizsgálják s rendszerint a tartalmi összetevők valamely elemét emelik ki a rendszer egészéből a definiálás célzatával. Ezért a fogalom értelmezésében a kutatások jelenlegi szakaszában még nem alakult ki egységes megközelítési szempontrendszer és alkalmazási gyakorlat.

Mivel az értékorientáció a személyiség, a csoport, a közösség ideológiai szférájának integráns része, ezért fogalmában, tartalmi jegyeinek értelmezésében nem nélkülözhetjük a filozófiai értékelmélet legfontosabb kiindulópontjait, metodológiai előfeltevéseit. A filozófia létrejötte óta léteznek értékelméletek s kezdettől fogva "a filozófiai gondolkodás centrumában állanak"⁹ és hatást gyakorolnak az értékprobléma különböző összefüggéseinek kutatásában érdekelt társadalomtudományok orientációira. Az értékorientáció fogalmát a pszichológiában sem alkalmazhatjuk anélkül, hogy ne kapcsolnánk be egyik vagy másik filozófiai-szociológiai rendszerbe. Elsődlegesen ugyanis e tudományok feladatkörébe tartozik az érték és társadalom, az érték kategóriák és értékviszonyok, az értékek és normák, a szociális viselkedés normatív-értékelő rendszereinek és összefüggéseinek kutatása.

A marxizmus értékelmélete a munka, "a termelési fo-

lyamat értékeket létrehozó természetéből indul ki, a gazdasági érték fogalmára alapszódik, de túllépve a gazdasági szférán, képes átfogni a társadalmi lét egész bonyolult rendszerét és orientálni az egyéni magatartást".¹⁰ E minőségében az érték a társadalmi lét alapkategóriája. Legáltalánosabb megfogalmazásban: "a marxizmus számára értékjellegű minden olyan emberi törekvés, amely a társadalom haladását, az egész emberi nem gazdagítását szolgálja anyagi vagy eszmei síkon".¹¹

Ebből következően értéknek tekinthető a társadalmi haladás minden olyan anyagi vagy eszmei jellegű eredménye, amelyben es a gazdagodás objektiválódik s amely az emberiség további gazdagodását elősegítő újabb és újabb eredmények létrejöttének alapjául, előfeltételül szolgálhat. Ebben az értelemben értékhordosónak minősül minden olyan emberi tulajdonság, amely képessé teszi a személyiséget a haladást elősegítő eredmények elérését szolgáló társadalmi tevékenységekre. Ugyanintén értékhordosó /a fogalom legtágabb értelmezésében/ minden olyan emberi alkotás, a legköznapiabb produktumoktól egészen a legeredetibb művészi alkotásokig, amelyek javak formájában gazdagítják a társadalmat, az emberiséget. Elymódon tehát az értékhordosók szerepében két egymással összefüggő tényezőcsoport működik együtt: az ember társadalmiságát tükröző személyiségtulajdonságok, illetőleg az ember aktív, a valóságot formáló tevékenységének eszmei objektívációi.

Az ember gyakorlati tevékenységében az érték megjelenése együttjár az értékeléssel. Az érték és az értékelés ugyanazon folyamat két pólusát reprezentálja: "Értékelés

nélkül nincs érték, érték nélkül nincs értékelés, ezek egyszerre jöttek a világra és mindig korrelációk".¹² Az értékelés pedig lényegét tekintve mindig preferenciát jelent, amikor bizonyos dolgokat, tárgyakat, jelenségeket, személyeket, tulajdonságokat tudatosan előnyben részesítünk, illetőleg másokat elutasítunk. Az előnyben részesítés és az értékek viszonyát azonban differenciáltan kell értelmezni. Minden érték előnyben részesítést jelent, de ugyanakkor nem minden preferencia tekinthető egyidejűleg értékválasztásnak is. Előnyben részesítéseink jelentős része értékközömbös még abban az esetben is, ha esetleg értékorientációs kategóriák alkalmazásával történik. Ebből következően az előnyben részesítés csak akkor tekinthető értékpreferenciának, ha társadalmilag szabályozott /szokásban, normában/, objektívált s az egyéni választás e szabályhoz való viszony kifejeződése, illetőleg ha tartalmazza a partikularitást túlhaladó általánosítás mozzanatát.¹³

A fentiekből következően az értékek, mint az életben, a munkában, az emberi kapcsolatokban orientáló preferenciák, igények, törekvések, életcélok, erkölcsi nézetek a különböző választások és döntések formájában válnak a személyiség viselkedésének szabályozó tényezőivé. Az értékek orientatív és regulatív funkciója szervesen beépül a személyiség általános irányultásának, erkölcsi tudatának és viselkedésének rendszerébe.

Az értékelmélet vázolt tartalmi összetevői többoldalúan tükröződnek az értékorientáció fogalomkörének szociológiai megközelítésében. A szociológiai elemzés elsősor-

ban az értékorientáció társadalmi összefüggéseinek feltárására összpontosítja a figyelmet. Kon a társadalmi értéket tekintti az értékorientáció releváns ismervének. A rendszerelő megközelítés alapján az orientáció általános értelmezésén keresztül jut el az értékorientáció konkrétebb meghatározásához. Abból indul ki, hogy "az orientáció a beállított-ságok egész rendszere, amelynek alapján az egyén /a csoport/ a helyzetet felfogja és megválasztja a megfelelő cselekvési módot. A társadalmi értékekre irányuló orientációkat érték-orientációknak nevezzük".¹⁴ Ezzel összefüggésben lényegesnek tartjuk a szerző azon okfejtését, amely szerint a személyiség értékorientációs rendszerének megítélésénél jellemzőnek tekintti azt, hogy a egyén hogyan fogja fel és ítéli meg saját társadalmi szerepeit s szerepviselkedését. Felhívja a figyelmet a társadalmi és egyéni mozzanatok egységére: "Az értékorientációk - a szerepstrukturához hasonlóan - egyszerre társadalmiak és egyéniek. Társadalmiak azért, mert a személy helyzetén, valamint a társadalmi nevelés, a propaganda stb. rendszerén alapulnak... Ezek az orientációk ugyanakkor egyéniek is, mivel bennük összpontosul az adott személy megismételhetetlen élettapasztalata, érdekeinek és szükségleteinek sajátosságai".¹⁵

Szociológiai megközelítésben az értékorientáció értelmezésének olyan fontos összetevői és determinánsai kerülnek előtérbe, mint a társadalom értékhordozó tényezői, a személyiség tartós beállítódása ezen értékekre, a társadalmi és egyéni jelleg egysége s kölcsönhatása az értékviszony működésében, az értékrendszer regulációs szerepe az emberi viselkedésben. A szociológiai nézőpont különösen ráirányít

ja a figyelmet az értékeknek a társadalmi gyakorlatban betöltött orientáló, feltételteremtő és szabályozó jelentőségére, amelyet Hankiss tömören így jellemez: "...célértékként irányítják, vezérlik az emberi-társadalmi törekvéseket, esz-közértékként lehetővé teszik a célok elérését, normaként szabályozzák az emberi-társadalmi együttélést".¹⁶

Az értékek közvetítésével megvalósuló regulációs folyamat teljesebb megismerése és feltárása az értékelméleti és szociológiai összefüggések mellett feltételezi az értékorientáció pedagógiai és pszichológiai mechanizmusainak behatóbb tanulmányozását. Ezzel magyarázható az, hogy a személyiség értékorientációjának fejlesztése, az értékekre nevelés az utóbbi évek pedagógiai irodalmában is egyre nagyobb hangsúllyal szerepel.

A személyiség beállítódásának nevelési aspektusait elemezve Petrikás kiemeli az értékorientációnak mint állandó tevékenységre való készségnek személyiség és közösségalakító hatását. Ezen az alapon sürgeti az iskolai nevelőmunka jelentőségének feltárását, "a tanulók értékorientációjának" alakításában, beleértve "az iskolá kívüli tényezők orientációs funkciójának és hatékonyságának" elemzését is.¹⁷

A diákkori szocializáció és értékorientáció közösség és személyiségfejlesztő szerepének kutatásában Daróczi abból indul ki, hogy "az értékorientációk olyan sajátos attitűdnyalábok /kognitív alrendszerek/, amelyek az egyén sajátos, személyes értékelő viszonyát fejezik ki környezetének tárgyaihoz, személyeihez, objektívációihoz. Vagyis az attitűdök értékorientációnak nevezett rendszere a személyi-

ség meghatározott társadalmi normáknak és értékeknek megfelelő irányultságát fejezi ki".¹⁸ Értelmezése szerint az értékorientációban attitűd-nyalábok, az attitűdök egész rendszere funkcionál. Ebben a gondolatkörben vizsgálja a nevelési tényezők értékhordozó és információközvetítő szerepét, illetőleg az értékorientációk fejlesztését, mint a nevelési folyamat korszerűsítésének egyik alapproblémáját. Ehhez kapcsolódóan Szvéték az értékek szerepét vizsgálja a személyiség integrálódásában és sokoldalúan elemzi a személyes értékhierarchia kialakításának nevelési összefüggéseit.¹⁹

Az értékorientáció vizsgálata pedagógiai megközelítésben kiemeli a fejlesztéssel, neveléssel kapcsolatos fontosabb ismerveket./az értékorientáció rendszer-jellege, cselekvésre indító és magatartás szabályozó funkciója, az értékekkel való cselekvő azonosulás, a fejlesztés belső és külső feltételei/.

Az értékorientáció különböző aspektusainak kutatásában a pszichológiai diszciplínák egész sora érdekelt: mindenek előtt a szociálpszichológia, az általános pszichológia, a személyiségpszichológia, a fejlődéslélektan, a pedagógiai pszichológia, a pályalélektan. Ebből következően a megközelítés szempontjai számos vonatkozásban érintkeznek, sőt megegyezést mutatnak s természetesen a konkrét vizsgálatok kérdésfeltevéseitől függően specifikus megjelenési formát is öltenek. Alapvető problémaként jelentkezik az a körülmény, hogy az értékorientáció értelmezése a pszichológiában több rokonfogalommal összefüggésben /mint például

attitűd, beállítódás, "usztanovka", "Einstellung"/ jelenik meg, s nem ritkán ezekkel azonos jelentéstartalommal telítődve funkcionál. Ebből adódóan ellentmondások s különböző definiálási nehézségek árnyalják az értékorientáció s a vele rokon fogalmak használatát a szakirodalomban.

Az attitűdfogalom /a kutatások történetileg változó hullámainak megfelelően/ módosult, differenciálódott, de napjainkban is tapasztalható, hogy a különböző szakmai orientációjú szerzők eltérő módon értelmezik az attitűdök szerepét a megismerésben, illetőleg a cselekvés irányításában. A nem egységes fogalomértelmezés közör, megegyező jegyeként Halász, Hunyady és Marton szintetizáló tanulmánya az értékelőviszonyulást emeli ki: "Akár a végletes, akár az eklektikus attitűd meghatározásokat vesszük szemügyre, kitűnik, hogy a beállítódás szociálpszichológiai megközelítésében minden esetben értékelő viszonyulásról van szó. Sőt továbbmenve azt állíthatjuk, hogy az attitűdök szociálpszichológiai megközelítésében szinte csak ez a közös. A különböző szakmai orientációjú szerzők valamilyen pozitív, illetőleg negatív minőségű, intenzitásában eltérő értékelő viszonyulásokat tekintenek u.n. attitűdnek".²⁰ Az értékelő viszonyulásnak rendszerint három összetevőjét különböztetik meg: a megismerő /kognitív/, az érzelmi /affektív/ és a viselkedési /konatív/ komponenst, amelynek együttes funkcionálása teszi lehetővé "a személyiség /legalábbis tendenciaszerűen/ konzistens viszonyulását valamilyen társadalmi, ideológiai, illetőleg kulturális jelenséghez".²¹

A pszichológia kutatások továbbfejlesztése szempont-

jából figyelmet érdemelnek azok a törekvések, amelyek az attitűd és az értékorientáció egymáshoz való viszonyának feltárására irányulnak. Váriné kimutatja az attitűd és az értékorientáció kialakulásában és működésében azokat a közös nevezőket, amelyek a két kategória spontán egybeomlásának előidézői lehetnek: a/ Mindkettő szelektív, értékelő jellegű viszonyulás, amely valaminek az előnyben részesítésében vagy elutasításában nyilvánul meg /noha nem minden prefektív viselkedés sorolható be a fenti kategóriába/, b/ Mindkettő szociális tanulás eredményeként alakul ki, c/ Mindkettő szociális objektumok meghatározott osztályaival, jelenségcsoportjaival szembeni predispozíció, d/ Mindkettő valamilyen módon befolyásolja, szabályozza az egyén, a csoport viselkedését.²²

E kiemelt közös vonások legfeljebb csak részben indokolják a két fogalom azonosságának feltételezését. Ugyanakkor figyelemre méltóak a mai szakirodalomban egyre gyakrabban felbukkanó - az attitűd és az értékorientáció bizonyos fokú elkülönítésére törekvő - elgondolások. Ide sorolható mindenek előtt "az értékorientáció centrálisabb és szocio-kulturálisan meghatározottabb jellegének a kidomborítása, szemben az attitűdinális szerveződések egyszerűbb és individuálisabb válfajaival".²³ A megkülönböztetés másik aspektusaként a tudatosság szintjét vehetjük alapul: az attitűdök szerveződése az egyén spontánabb, érzelmközpontú, kevésbé tudatosult szelektálási stratégiájának eredménye s ezzel szemben "az értékorientációk kialakulásában mintha több tudati mechanizmus, több tudatosult élmény venne részt".²⁴

E hipotétikus megfontolások a probléma vitatnató jellegére utalnak, de mégis feloldják az azonosítás merevségét és a közös jegyek mellett, vagy éppen azokban megnyilvánuló specifikus vonások feltárására inspirálnak. Az attitűd és az értékorientáció körülhatároltabb megkülönböztetésének szükségességét abban jelölhetnék meg, hogy e kérdés tisztázása támpontot adhatna a pszichikus szerveződés "Individuális" és "társas-társadalmi" összetevőinek az eddiginél pontosabb "behatárolásához" s elősegítené a személyiség objektív és szubjektív determinánsai kölcsönhatásának jobb megértését. A probléma megoldása tehát nem csak parciális terminológiai kérdés, hanem ezen túlmenően hozzájárulhatna az értékorientáció pszichológiai kutatási stratégiájában meglévő bizonytalansági tényezők csökkentéséhez s távlatban azok feloldásához.

E problémák megoldásában hatékonyan segítheti a pszichológiát az interdiszciplináris kutatások eredményeinek felhasználása és alkotó továbbfejlesztése.

J e g y z e t

- 1 Szipirkin A.G.: Tudat és öntudat. Kossuth Könyvkiadó. Bp. 1974.
- 2 Rubinstein Sz. L.: A pszichológia fejlődése. Elvek és utak. Tankönyvkiadó. Bp. 1967. 396 old.
- 3 Rubinstein Sz. L. idézett mű.
- 4 Seve L.: Marxizmus és személyiségelmélet. Kossuth Könyvkiadó. Bp. 1971. 490 old.
- 5 Jarosevszkij M.: A XX. század pszichológiája. Kossuth Könyvkiadó. Bp. 1972. 409 old.
- 6 Hankiss Elemér: Érték és társadalom. Elvek és utak. Magvető Könyvkiadó. Bp. 1977. 393 old.
- 7 Ananyev B.G.: Izbrannüe psichologicseszkie trudi. Pedagogika. Moszkva. 1980. 230 old.
- 8 Ananyev B.G.: idézett mű.
- 9 Heller Ágnes: Hipotézisek egy marxista értékelmélethez. Magyar Filozófiai Szemle. 1970. 5.sz. 759-790. old.
- 10 Murányi Mihály: Az értékorientációk fejlesztése. Pszichológia - Nevelőknek. Tankönyvkiadó. Bp. 1974. 118 old.
- 11 Murányi Mihály: idézett mű.
- 12 Heller Ágnes: idézett mű.

- 13 Heller Ágnes: idézett mű.
- 14 Kon I.Sz.: Az én a társadalomban. Kossuth Könyvkiadó.
Bp. 1969. 292 old.
- 15 Kon I.Sz.: idézett mű.
- 16 Hankiss Elemér: idézett mű.
- 17 Petrikás Árpád: A személyiség beállítódásának nevelési aspektusai. In.: A beállítódás pedagógiájának időszerű kérdései. Acta Paedagogica Debrecina. 58.sz. Debrecen. 3-10. old.
- 18 Daróczi Sándor: A diákkori szocializáció és értékorientáció közösség és személyiségfejlesztő szerepének kutatása. In.: Közösség- személyiségprogram, szocialista életmód. Magyar Pedagógiai Társaság. Bp. 1976. 47-63.old.
- 19 Szvéték Sándor: Az értékek szerepe a személyiség integrálódásában. Művelődésügyünk. 27.sz. 50-60. old.
- 20 Halász László-Hunyady György-Martón L.Magda: Bevezetés. In: Az attitűd pszichológiai kutatásának kérdései. Akadémiai Kiadó. Bp. 1979. 7-40. old.
- 21 Halász László-Hunyady György-Martón L.Magda: idézett mű.
- 22 Váriné Szilágyi Ibolya: Az értékek tudatától az értékek megvalósításáig. Világosság. 1978. 10.sz. 593-599.old.
- 23 Váriné Szilágyi Ibolya: idézett mű.
- 24 Váriné Szilágyi Ibolya: idézett mu.